מבנים מן התקופות הפרסית, ההלניסטית והרומית הקדומה בשולי ח׳רבת כַּבָּר, שבצפון הר חברון

יובל ברוך

מבוא

ח׳רבת כבר שוכנת בדרומה של העיירה בית ג׳אלה (רי״ח 2165/6231; רי״י 1665/1231; איור 1), על שלוחה גבוהה (888 מ׳ מעל פני הים) המשתפלת מדרום לצפון. יש ממנה תצפית על המבואות הדרומיים של העיר בית לחם ועל ׳בריכות שלמה׳ שמדרום לעיר (2.5 ק״מ בקו אווירי).

למרגלות האתר, ממערב, יש בקעה רחבה (בקעת אל ח׳צ׳ר), שעברו בה שלוש דרכים: דרך רוחב (במרחק של קילומטר אחד בקו אווירי למזרח), המחברת בין בית לחם לאזור הכפר בתיר; דרך אורך ראשית (במרחק של כ־1.5 ק״מ למערב), המחברת בין ירושלים להר חברון ולצפון הנגב (דרך האבות, ר׳ מרכוס ועמית תשמ״ח:34—39) והדרך המובילה

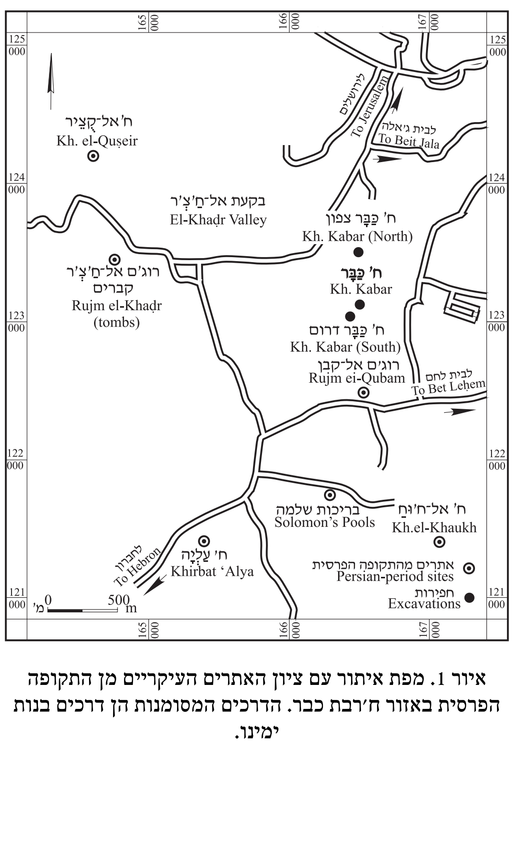

איור 1. מפת איתור עם ציון האתרים העיקריים מן התקופה הפרסית באזור ח׳רבת כבר. הדרכים המסומנות הן דרכים בנות ימינו.

לבתיר (= ביתר הקדומה; כ־0.9 ק״מ בקו אווירי ממערב). סביב ח׳רבת כבר, בעיקר לאורך המדרון המערבי של השלוחה, יש טרסות חקלאיות עתיקות ומגדלי שדה. מקורות המים היו כנראה בורות מים (שאכן נתגלו בשטח) והמעיינות הסמוכים שהזינו את ׳בריכות שלמה׳.

ח׳רבת כבר נסקרה ונמדדה במהלך סקר החירום בשנת תשכ״ח (כוכבי תשל״ב: אתר 26). שטחה כחמישה דונם והובחנו בה ׳מצודות׳ מהתקופות הפרסית, הרומית והביזנטית זו מעל זו. חפירות שוד שנערכו בשנים האחרונות בחלקו הדרומי־מערבי של האתר, חשפו מבנה ובו חדרים רבים. תוכניתו של מבנה זה אינה ברורה. הקירות בנויים גוויל, ועל חלקם הובחנו שרידי טיח. מן הבורות שהותירו אחריהם השודדים נאספו שברי כלי חרס מן התקופות הפרסית עד הרומית המאוחרת.

באביב 1994 ובאביב 1995 נערכו שתי חפירות הצלה בשני מבנים בשולי ח׳רבת כבר: האחת כ־200 מ׳ מצפון לסדרת ה׳מצודות׳, והשנייה כ־100 מ׳ מדרום להן.[1]

המבנה הצפוני

שטח החפירה (850 מ״ר בקירוב) נמצא, כאמור, כ־200 מ׳ מצפון למבנים שהוגדרו בסקר ׳מצודות׳. דרך פנימית, ששוליה תחומים באבנים גדולות, קושרת בין שטח זה לבין סדרת ה׳מצודות׳. הדרך איננה משמשת בימינו ואין מידע לגבי פרקי הזמן שבהם היתה בשימוש. דרך נוספת, שמורה היטב, משתפלת מן המבנה הצפוני צפונה לכיוון בתי העיירה בית ג׳אלה, אך לא ניתן לעקוב אחר מהלכה המדויק. רוחבה 3—4 מ׳ והיא תחומה משני צדיה בקירות אבן (איור 2). השטח שבין המבנה הצפוני ל׳מצודות׳ טרשי ואין בו כמעט שרידי בנייה.

בחפירה נחשפו שרידי קירות דלים, שהם כנראה חלק ממבנה אחד (תוכנית 1). שוד אבנים ובנייתו של כבשן סיד על הקירות בחלקו המזרחי של המבנה גרמו להרס רב.

איור 2. הדרך המובילה מן המבנה הצפוני צפונה.

איור 3. המבנה הצפוני. קיר 101, מבט למערב.

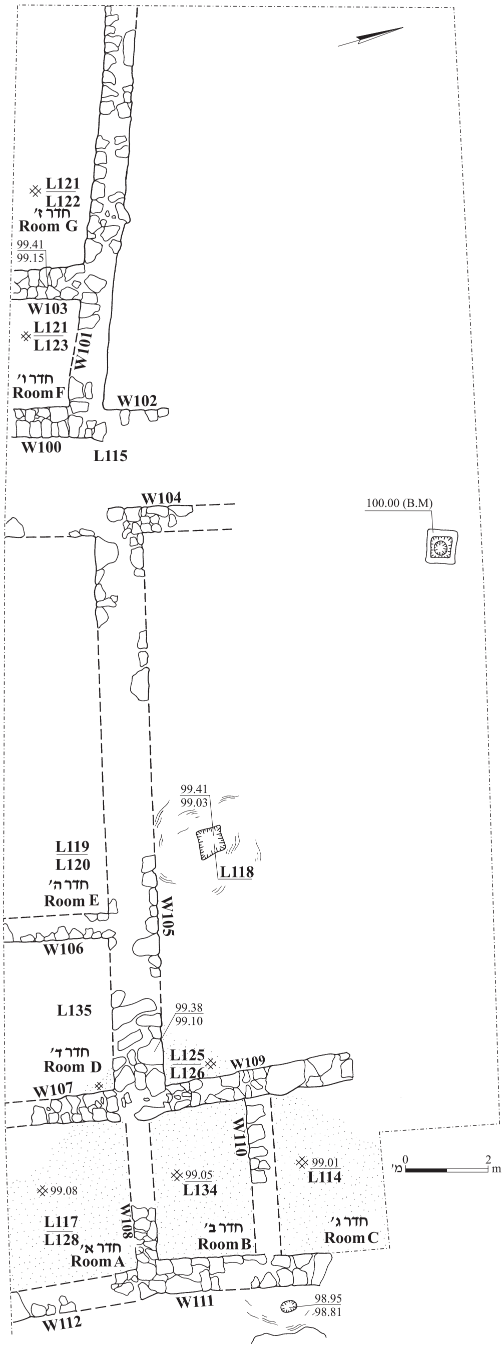

תוכנית 1. המבנה הצפוני.

שרדו קטעים של שבעה חדרים מדרום וממזרח לאזור שהיה כנראה חצר או רחבה פתוחה. הקירות, שנותרו מהם נדבכי היסוד בלבד (איור 3), בנויים שני פנים של אבני גוויל קטנות (0.3–0.4 מ׳), שהונחו ישירות על הסלע, ללא תעלות יסוד. עוביים

של הקירות אינו קבוע (0.55—0.70 מ׳). קיר 105, שכנראה הפריד בין החדרים הדרומיים לבין החצר, עבה יותר מהקירות האחרים (כ־1.1 מ׳) ומשולבות בו אבנים גדולות מאלה שמהן נבנו הקירות האחרים. קיר 111/112 הוא כנראה הקיר החיצון, המזרחי של המבנה.

חדר ב׳ בשורת החדרים המזרחית הוא החדר היחיד שנחפר במלואו (כ־8 מ״ר שטחו). אין אפשרות לעמוד על מידותיהם של החדרים האחרים, אך ניכר שהם אינם אחידים בגודלם. בארבעה חדרים (א׳, ב׳, ג׳, ד׳) נתגלו שרידים של רצפות טיח לבן מפולס ומוחלק, שהונחו ישירות על הסלע או על שכבת אדמה. רצפות אלה שרדו באופן מקוטע ואי אפשר לקבוע את יחסן הסטרטיגרפי לקירות המבנה.

בפינה הדרומית־מזרחית של החצר (לוקוס 126) נתגלו שרידים דומים של רצפת טיח לבן, שיש בה כמה שכבות — תוצאה של חידושה במהלך תקופת השימוש בה (עובייה המרבי 0.12 מ׳). על פני רצפה זו נתגלו אפר ועדויות אחרות לשרפה, שנדמה שמקורם בכבשן לשרפת סיד שנבנה בתחום המבנה לאחר נטישתו, ולא בשרפה שארעה בתקופת קיומו.

במבנה לא הובחנה התפתחות סטרטיגרפית כלשהי, ואילו ממצא כלי החרס (להלן) מצביע על יישוב במקום במשך מאות שנים. לפיכך קשה לקבוע את זמן ייסודו של המבנה.

בחלקו הצפוני של שטח החפירה, בתחומה המשוער של החצר, נחשפה רחבה שרצפתה סלע מוחלק, ובה בור מים חצוב (איור 4). חוליית הבור עשויה לוח אבן מרובע עם מגרעת רבועה, שבמרכזה נחצב פי הבור (קוטרו 0.6 מ׳). החוליה הונחה על מסגרת עשויה מארבעה לוחות אבן. דופנות הבור מטויחות בטיח אפור. הבור נמצא מלא במים, וניכר שהוא עדיין מתוחזק ונמצא בשימוש.

כ־30 מ׳ מדרום לשטח החפירה הובחנו ראשי קירות, הבנויים בדומה לקירות שנחשפו בחפירה. נראה כי הם המשכו של אותו מבנה. הקיר הבולט ביותר הוא קיר שכיוונו מזרח–מערב, המקביל לשורת החדרים שנחשפה בחפירה. הוא בנוי אבני גוויל גדולות שהוקצעו בגסות, ומשמש היום קיר טרסה (איור 5). אורכו של הקטע הנראה לעין כ־15 מ׳ והוא השתמר לגובה 1.3 מ׳ (אי אפשר לאמוד את רוחבו ללא חפירה). מדרום לקיר זה, עד לסדרת ה׳מצודות׳, לא ניכרים על פני השטח שרידים אדריכליים כלשהם וייתכן על כן שקיר זה הוא הקיר החיצון, הדרומי, של המבנה הצפוני.

איור 4. המבנה הצפוני. בור המים בחצר, מבט לצפון.

איור 5. המבנה הצפוני. קטע מהקיר שנתגלה מדרום לשטח החפירה.

כלי החרס

על אף מצב השתמרותו הרע של המבנה, שברי החרס שבו רבים למדי. כולם נמצאו בתוך המילויים שכיסו את קירות הבניין, למעט הקנקן שבאיור 7: 12, מן המאה הא׳ לפסה״נ, שנמצא שבור באתרו בתוך שקע מרובע חצוב בסלע (לוקוס 118). המכלולים מכל התקופות כוללים כלי בישול, קנקנים, פכים, פכיות, כנים ונרות. בולט העדרן של קערות, למעט שבר יחיד. שברי החרס שייכים לטיפוסים האופייניים לתקופה הפרסית, ובעיקר לתקופה ההלניסטית (המאה הג׳ לפסה״נ) עד למאה הא׳ לפסה״נ. מכיוון ששברים מכל תקופות היישוב באתר נמצאו מעורבים זה בזה ושלא בהקשר סטרטיגרפי ברור, הוצג באיורים 6 ו־7 רק מבחר של טיפוסי כלים, המאפיין את תקופות היישוב העיקריות באתר.

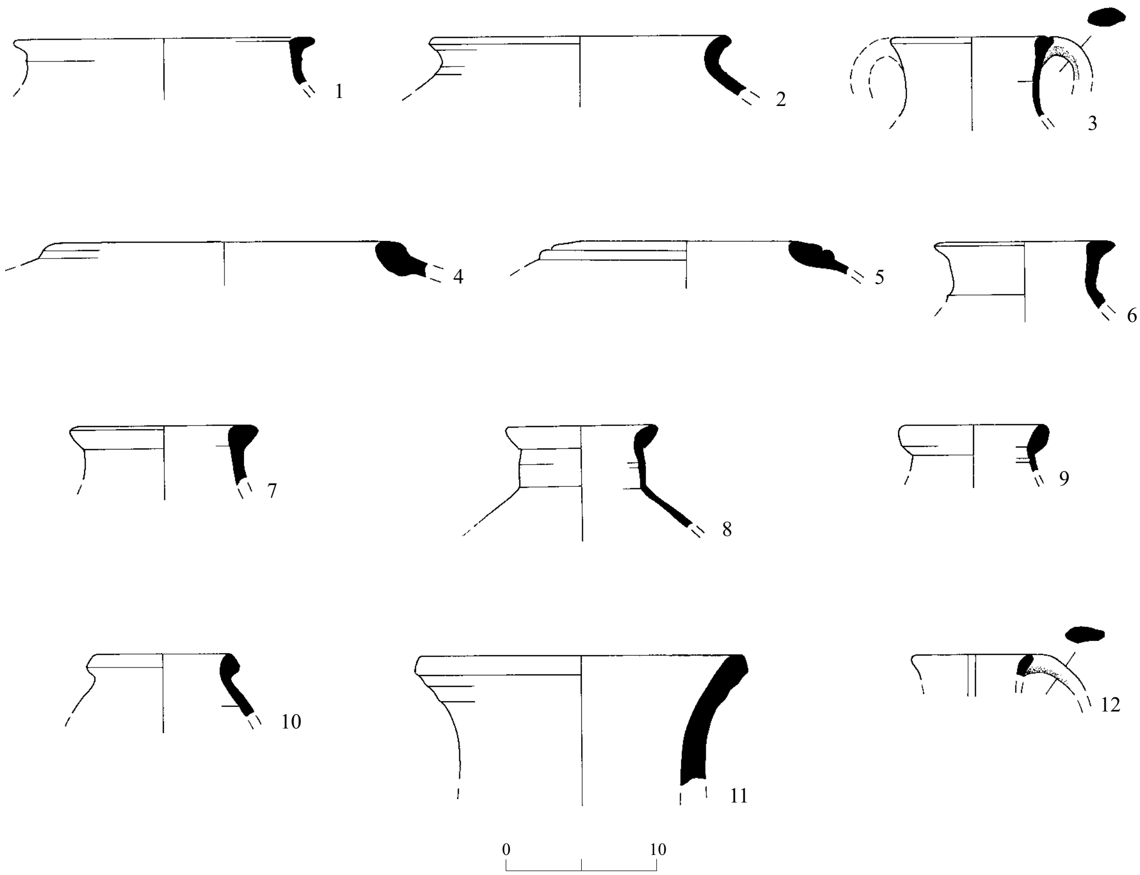

איור 6. המבנה הצפוני: כלי חרס מן התקופה הפרסית.

התקופה הפרסית

כלי בישול (איור 6:1—3).— נתגלו כמה שברים של סירי בישול שלהם צוואר קצר ושפה נוטה כלפי חוץ או דמויית מדף (איור 6:1, 2). סירים אלה הם מן הטיפוסים הנפוצים ברחבי הארץ בתקופה הפרסית. לכלי הבישול שבאיור 6:3 צוואר צר, שפה מעובה, נוטה כלפי חוץ ומחורצת.

קנקנים (איור 6:4—10).— נתגלו כמה טיפוסים של קנקנים פערוריים, לחלקם (איור 6:4) שפה פשוטה ולאחרים (איור 6:5) שפה מעוצבת. לקנקנים שבאיור 6:6, 7 צוואר קצר ושפה פשוטה נוטה כלפי חוץ או דמויית מדף (קנקנים מסוג זה מצויים גם בתקופה ההלניסטית). לקנקנים שבאיור 6:8, 9 צוואר קצר ושפה מעובה נוטה חוצה. ראשית הופעתם בתקופה הפרסית והם קיימים גם בתקופה ההלניסטית, עד למאה הב׳ לפסה״נ. לקנקן שבאיור 6:10 שפה מעובה; קנקן זה נפוץ הן בחוף הן בהר במאות הו׳—הד׳ לפסה״נ.

כן (איור 6:11).— לכן דפנות עבות וקעורות. טיפוס זה נפוץ ברחבי ארץ ישראל החל מתקופת הברזל והוא ממשיך להופיע בשינויים קלים לפחות עד לסוף התקופה הפרסית (שטרן תשל״ג:133—134).

פכית (איור 6:12).— זהו שבר של פכית דלייה עם שפה פשוטה נוטה כלפי חוץ וידית אוזן הנמשכת מן השפה. פכיות עם שפה כזו נפוצות החל מהמאה הז׳ לפסה״נ והן ממשיכות להופיע בראשית התקופה הפרסית.

התקופה ההלניסטית/הרומית הקדומה

קערה וקדרה.— הקערה שבאיור 7:1 היא הקערה היחידה מן המבנה הצפוני. יש לה דופן דקה

איור 6

מס׳	כלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	סיר בישול	60/1	פני שטח	חום בהיר, מנופה, צריפה טובה	מצודה ליד אשדוד (פורת תשל״ד: ציור 13 : 4) גזר IIB (Gitin 1990: Pl. 37:24)
2	סיר בישול	35/1	121, חדר ו׳	חום, מנופה, צריפה טובה	גזר IIB (Gitin 1990: Pl. 37:24)
3	פך בישול	38/6	135, חדר ד׳	חום, אדמדם, ליבה אפורה, צריפה גרועה, חסמים לבנים	תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 144:2)
4	קנקן	11/2	ניקוי קיר W103, חדר ו׳	חום כהה, צריפה בינונית, חסמים לבנים וחסמי קלציט גדולים	דור, שטח C1, מאוחר לשלב 4 (Stern 1995: Fig. 2.5:3) תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 154:11)
5	קנקן	61/1	פני שטח	חום כהה, צריפה טובה, חסמים לבנים קטנים	
6	קנקן	9/8	128, מילויים על רצפת חדר א׳	חום־אדמדם, מפולם, צריפה טובה	תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 147:27)
7	קנקן	7/16	128, מילויים על רצפת חדר א׳	חום־אדמדם מפולם, ליבה אפורה, צריפה בינונית	תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 154:3) דור, שטח A0, שלבים 7, 8 (Stern 1995: Fig. 2.16:16)
8	קנקן	49/1	117, מילויים בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, צריפה טובה	תל מיכל VIII–IX (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.12:9; Lapp 1961:11–13, Type 11)
9	קנקן	60/2	פני שטח	חום, מנופה, צריפה טובה	
10	קנקן	37/3	ניקוי קיר W112	חום בהיר, מנופה, צריפה בינונית	גזר VI (Gitin 1990: Pl. 47:19)
11	כן	35/4	134, על רצפת חדר ב׳	חום, מנופה, צריפה טובה	רמת רחל, בור 484 (Aharoni 1964: Fig. 14:45, 46) דור, שטח A1, שלב 6b/c (Stern 1995: Fig. 2.22:10)
12	פכית	10/9	119, מילויים מתחת לפני שטח בחדר ה׳	חום כהה, מנופה, צריפה טובה	שטרן תשל״ג: 121–122 ירושלים, חפירות הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 11:9)

ומתעגלת. קערות כאלה, בווריאנטים אחדים, נפוצות בראשית התקופה ההלניסטית, המאות הג׳ עד הב׳ לפסה״נ. לקדרה (איור 7 :2) דופן מתעגלת עבה ושפת קרדום הנוטה כלפי חוץ. קדרות כאלה מופיעות לראשונה במאה הב׳ לפסה״נ והן נפוצות עד לשלהי המאה הא׳ לפסה״נ, כמעט ללא שינויים.

כלי בישול (איור 7 :3–8).— הסירים (איור 7 :3–6) עשויים טין מפולם שצבעו חום־אדום כהה וצריפתם טובה בדרך כלל. בחלק מהסירים יש בטין חסמים שחורים — מרכיב הנעדר מסירי הבישול בני התקופה הפרסית. הסירים כאן מאופיינים בדפנות דקות, צוואר קמור ושפות פשוטות זקופות או נוטות חוצה; תאריכם המאות הג׳–הב׳ לפסה״נ. השברים שבאיור 7 :7, 8 הם של פכי בישול עם שפה דמויית קרדום, שלהם בדרך כלל גוף כדורי גדול. כלים אלה אופייניים לימי הורדוס.

קנקנים (איור 7 :9–14).— הובחנו שלושה טיפוסי קנקנים. אלה שבאיור 7 :9, 10 הם קנקנים גדולים עם צוואר קצר עד בינוני ושפה נוטה חוצה. קנקנים אלה מתוארכים למאות הב׳–הא׳ לפסה״נ. לקנקן שבאיור 7 :11 צוואר זקוף ושפה פשוטה. הקנקנים שבאיור 7 :12–14 הם קנקני אגירה המאופיינים בצוואר זקוף וקצר ושפה מרובעת, בינונית עד ארוכה. זהו אחד מטיפוסי הכלים האופייניים ביותר לתקופה החשמונאית, עד לימי הורדוס.

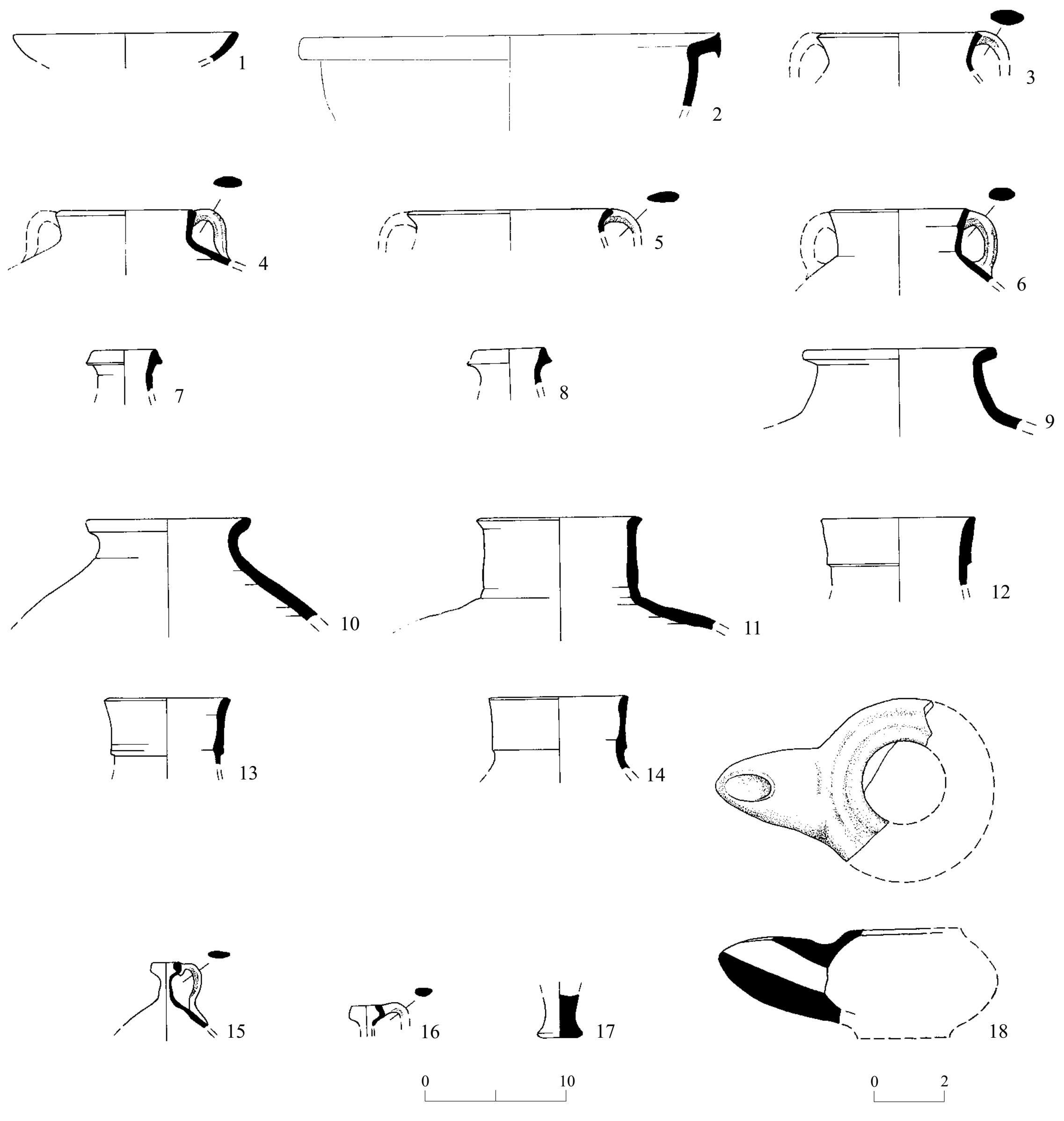

איור 7. המבנה הצפוני: כלי חרס מן התקופה ההלניסטית/הרומית הקדומה.

פכיות (איור 7: 15–17).— הפכיות עם שפת הספלול העמוקה, איור 7: 15, 16, נמנות עם כלי השולחן הנפוצים ביותר בתקופה הרומית הקדומה. איור 7: 17 הוא בסיס של בקבוק כישור, המאפיין בדרך כלל מכלולים של התקופה ההלניסטית, המאות הג׳–הב׳ לפסה״נ.

נר (איור 7: 18).— הנר הוא מהטיפוס הסגור עם בסיס גבוה, חרטום המתרומם מעט מעלה וכמה חריצים רדודים סביב פי הנר.

כלי אבן

בדומה לשברי כלי החרס, גם כלי האבן (איור 8) נמצאו במילויים שכיסו את שרידי המבנה, מעורבים בשברי חרס מכל תקופות היישוב בו. הכלים עשויים אבן גיר רכה ועל דופנותיהם שרדו סימני עיבוד במפסלת. אגן האבן הגדול (איור 8: 1) נמצא על רצפת חדר ב׳ (L134). יש לו ידית מדף רחבה שהיא המשך של השפה (יש להניח שהיתה ידית דומה בצד השני). כלי דומה נתגלה בקבר בגבעת רם בירושלים (בן־אריה תשמ״א: 65)

◄ איור 7

מס׳	כלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	45/3	115, מילויים	חום בהיר, מנופה, צריפה טובה	Lapp 1961: Type 51.2:A
2	קדרה	25/12	117, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, צריפה טובה	הרודיון (Loffreda 1996: Fig. 42:21)
3	סיר בישול	48/5	117, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום כהה, מפולם, צריפה טובה	קבר יסון (רחמני תשכ״ד: ציור 16:3)
4	סיר בישול	40/6	135, חדר ד׳	חום כהה, מפולם, צריפה טובה	
5	סיר בישול	51/7	125, מילויים על מפלס החצר	חום כהה, מפולם, צריפה טובה	Lapp 1961: Type 71.1:m גזר IIA (Gitin 1990: Pl. 42:25)
6	סיר בישול	27/5	125, מילויים על מפלס החצר	חום כהה, מפולם, צריפה בינונית, חסמים שחורים	Lapp 1961: Type 71:E קבר יסון (רחמני תשכ״ד: ציור 16:3) גזר IIB (Gitin 1990: Pl. 37:15)
7	פך בישול	17/5	125, מילויים על מפלס החצר	חום־אדמדם, מנופה, ליבה שחורה, צריפה טובה	ערוער (הרשקוביץ תשנ״ב: איור 13:2)
8	פך בישול	17/4	125, מילויים על מפלס החצר	חום־אדמדם, מנופה, ליבה שחורה, צריפה טובה	
9	קנקן	36/5	121, חדר ו׳	חום־אפור, צריפה טובה, חסמים לבנים	גזר IIA (Gitin 1990: Pl. 41:1)
10	קנקן	7/15	121, חדר ו׳	כתום, צריפה טובה, חסמים לבנים	
11	קנקן	25/2	117, חדר א׳	חום בהיר, מפולם, צריפה בינונית	גזר IIA (Gitin 1990: Pl. 43:10)
12	קנקן	29/1	118, שברים באתרם בשקע חצוב בחצר	אפור, מנופה, ליבה אפורה, חסמים לבנים	Lapp 1961: Type 11.2 יריחו (בר־נתן תשנ״ב: לוח 5:1)
13	קנקן	37/4	ניקוי קיר 112	חום בהיר, צריפה בינונית, חסמים לבנים	קבר יסון (רחמני תשכ״ד: ציור 17:2)
14	קנקן	25/4	119, חדר ה׳	חום, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	קבר יסון (רחמני תשכ״ד: ציור 17:6)
15	פכית	25/1	119, חדר ה׳	חום בהיר, מנופה, צריפה טובה	הרודיון (Loffreda 1996: Gruppo 26)
16	פכית	40/1	123, חדר ו׳	חום־אדמדם, מנופה, ליבה אפורה, צריפה בינונית	
17	בקבוק כישור	34/1	125, מילויים בחצר	כתום, מנופה, צריפה בינונית	טירת יהודה (ייבין ואדלשטיין תש״ל: ציור 16:7)
18	נר	27/2	125, מילויים בחצר	חום בהיר	

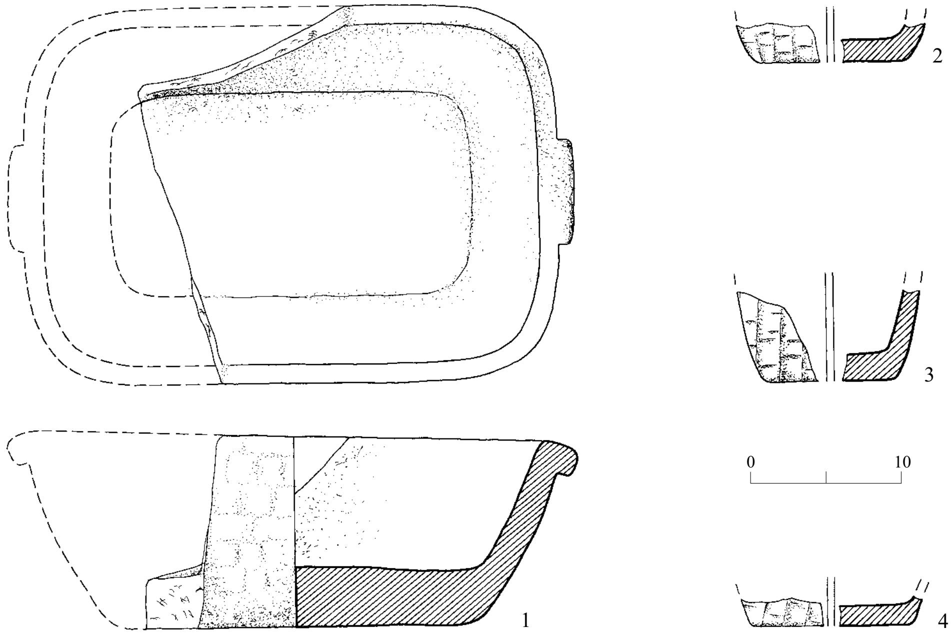

איור 8. המבנה הצפוני: כלי אבן גיר.

מס׳	כלי	מס׳ רישום	לוקוס
1	אגן	24/1	134, חדר ב׳
2	ספל מידה	52/1	125, מילויים בחצר
3	ספל מידה	52/6	125, מילויים בחצר
4	ספל מידה	52/2	125, מילויים בחצר

ובבית המלאכה לכלי אבן בחיזמה שמצפון לירושלים (Magen 2002:15), מן המאה הא׳ לפסה״נ. הבסיסים שבאיור 8: 2–4 הם של 'ספלי מידה', שהם כלי האבן הנפוצים בימי הבית השני. מקובל להניח שכלי האבן שימשו בקרב היהודים לשם שמירת טוהרה; הם נפוצים באתרים יהודיים רבים במאות הא׳ לפסה״נ – הא׳ לסה״נ (Magen 2002).

כרונולוגיה

במילויים ובאדמה שמתחת לרצפות החדרים והחצר של המבנה הצפוני לא נתגלו ממצאים כלשהם שירמזו על זמן ייסודו. על פי הטווח הכרונולוגי של שברי החרס שנמצאו במילויים בכל אזורי החפירה נראה שלפנינו מבנה ששימש החל מהתקופה הפרסית עד לסוף התקופה החשמונאית, כעדות הקנקן שבאיור 7: 12 ואגן האבן (איור 8: 1) שנמצא על רצפת לוקוס 134. אין ממצאים המאוחרים בהכרח למאה הא׳ לפסה״נ או כאלה המאפיינים מכלולים הרודיאניים ולכן ייתכן כי המבנה נעזב, מסיבה שאינה ברורה, במהלך המאה הא׳ לפסה״נ.

השטח הדרומי

כאמור, באביב 1995 נערכה חפירת הצלה כ־100 מ׳ מדרום לסדרת 'המצודות'. נחשף שם חלק של מבנה גדול וכ־15 מ׳ ממזרח לו נוקו שני קברים, שנמצאו שדודים לחלוטין. קבר נוסף נתגלה כ־40 מ׳ ממערב למבנה (הוא לא נחפר). סמוך למבנה נתגלו שני בורות מים, האחד 13 מ׳ מצפון לו והאחר 10 מ׳ ממזרח לשטח שנחפר. שניהם נמצאו מלאים בשפכים ולא נחפרו. הכשרת קרקע ופריצתה של דרך בת ימינו גרמו להרס חלקו המזרחי של המבנה ולפגיעה בשני הקברים שממזרח לו.

המבנה נושק לדרך עתיקה המשתפלת מח׳ כבר לכיוון דרום־מזרח, אל בקעת אל־ח׳צ׳ר. הדרך

השתמרה היטב לאורך של כ־70 מ׳ והיא תחומה בגדרות אבן (דרך זו איננה מסומנת באיור 1).

המבנה הדרומי

המבנה (איורים 9, 10; תוכנית 2) בנוי אבני גוויל גדולות (0.4—0.8 מ׳), שהונחו על גבי הסלע הגבנוני ללא תעלות יסוד. הרווחים בין האבנים מולאו באבני שדה קטנות שלוכדו בטין. בכמה נקודות נתגלו שרידי טיח אפרפר על הפן הפנימי של הקירות. רצפות המבנה עשויות אדמת חמרה מהודקת, שהונחה על גבי שכבת אבנים אשר שימשה תשתית מעל לסלע.

בגלל הפגיעה במבנה אין אפשרות לעמוד על תוכניתו השלמה. שרדו ממנו שני חדרים (א׳ וב׳), שפתחיהם פונים מזרחה למרחב מלבני, כנראה חצר (ד׳), הנתחמת מכל עבריה בקירות. מדרום לחצר נחפר קטע של מרחב נוסף (ג׳), שגבולותיו אינם ברורים. לבד משינוי אחד, שנערך בקיר 14 (להלן), לא הובחנה במבנה התפתחות אדריכלית כלשהי, ומבחינה זו זהו מבנה חד־שכבתי.

חדר א׳.— חדר מלבני זה (מידותיו הפנימיות 3.0 × 4.8 מ׳) נחפר במלואו עד לסלע. קירותיו בנויים אבני גוויל, שהונחו בשני פנים שביניהם טין כחומר מלכד (עובי הקירות 1.2 מ׳ והם השתמרו לגובה מרבי של 1.4 מ׳). פני הסלע בחדר זה גבנוניים מאוד (הפרשים של עד 0.8 מ׳ בין הנקודה הנמוכה לגבוהה במפלס פני הסלע). הרצפה (לוקוס 101)

איור 9. המבנה הדרומי, מראה כללי למערב; ברקע נראית בקעת אל ח׳צ׳ר.

איור 10. המבנה הדרומי, מבט לדרום־מערב.

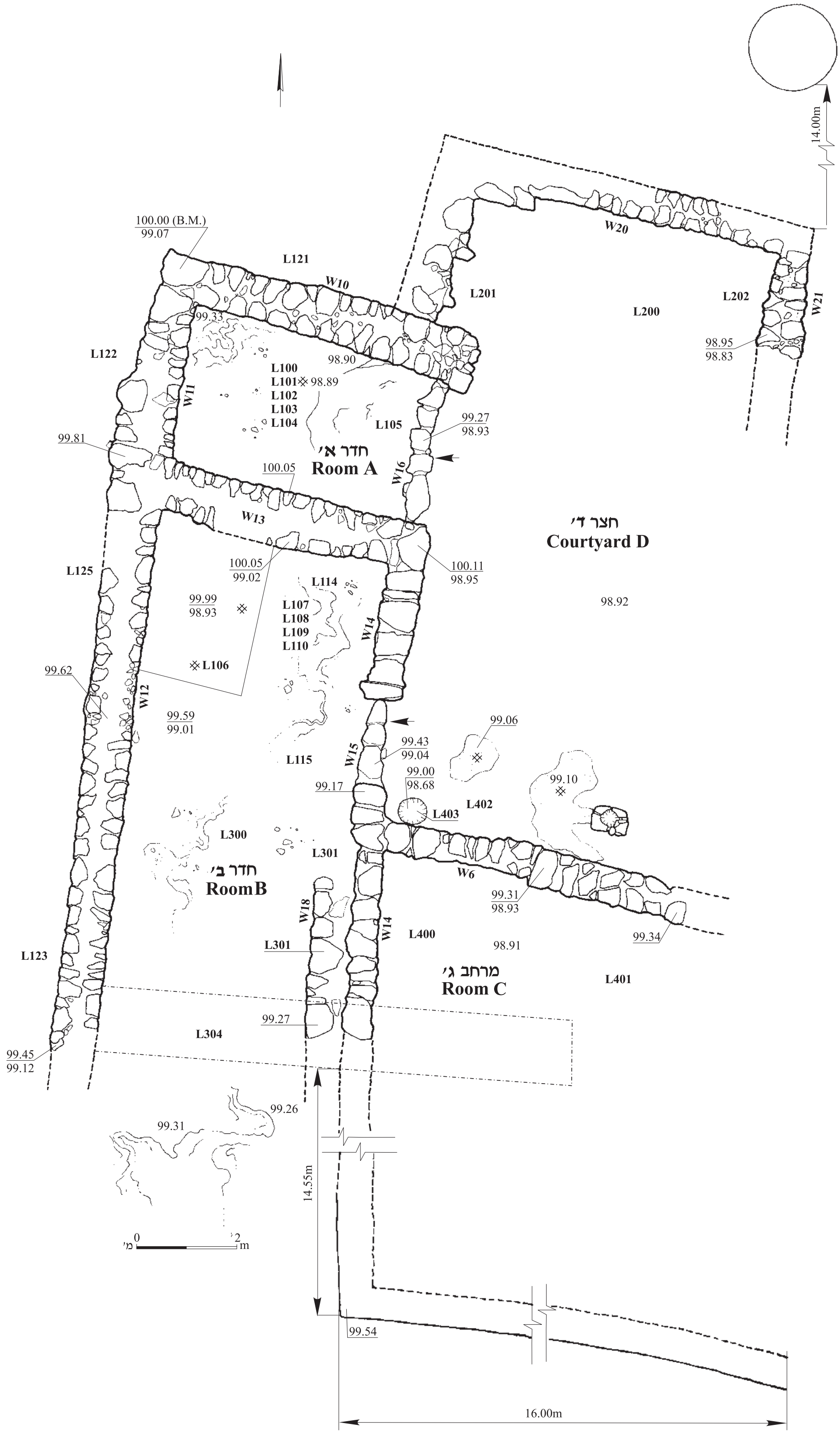

תוכנית 2. המבנה הדרומי.

עשויה אדמת טרה רוסה מהודקת על גבי תשתית של אבנים ואדמה. הקירות הושתתו ישירות על הסלע וחלקם התחתון היה מכוסה במילוי המרכיב את התשתית הזו.

הפתח לחדר נקרע לכל אורך הצלע המזרחית שלו, והותקן בו סף (W16) הבנוי אבני גוויל שהוקצעו בגסות. מן הסף שרד רק נדבך אחד, נמוך ממפלס רצפת החדר. לפיכך נראה שזהו נדבך היסוד בלבד ושהסף היה גבוה יותר, לפחות בגובה מפלס הרצפה. ברור אם כן שהסף היה גבוה ממפלס החצר שממזרח לו ואל החדר טיפסו מן המפלס הנמוך יותר של החצר.

על רצפת החדר (לוקוס 101), 0.2–0.5 מ׳ מתחת לפני השטח בתחילת החפירה, נתגלו שברים של עשרות קנקני אגירה שנראה היה כי הם מצויים באתרם (הקנקנים לא רופאו). על שני שברי חרס, כפי הנראה של אותו קנקן, יש חריתות של אותיות ארמיות (להלן). ריבוי הקנקנים מעיד שהחדר שימש מחסן. נוסף על אלה נתגלה בחדר זה, במפלס הקנקנים, חותם זכוכית בצורת חרוט (איור 19, להלן).

חדר ב׳.— מתארו מלבני, רוחב החלל הפנימי כ־3 מ׳ ואורכו מבחוץ לפחות 12 מ׳ (הקיר הדרומי לא שרד). בחדר הצטברו מילויים שעוביים כ־0.8 מ׳. מרחב זה נחפר רק בחלקו.

בדומה לחדר א׳, יש בחדר זה מפלס של אדמה מהודקת, כנראה רצפה (לוקוס 106). מתחת למפלס זה יש מילוי של אדמה ואבני שדה (לוקוסים 107–117). גובה תחתיתו של לוקוס 106 (99.2–99.3 מ׳) דומה לזה של מפלס לוקוס 101 בחדר א׳ (99.2 מ׳) וגם כאן הוא גבוה ממפלס החצר (99.0–99.1 מ׳).

קיר 13 בנוי מאבני גוויל בינוניות (מידות ממוצעות 0.25 × 0.40 מ׳) ושרדו ממנו 5–6 נדבכים. קיר 12, הקיר המערבי של החדר, שרד לאורך של כ־12.5 מ׳ ולגובה של 0.7 מ׳ בקירוב (2–6 נדבכים של אבני גוויל שמידותיהן הממוצעות 0.25 × 0.40 מ׳). קיר 14, הקיר המזרחי של החדר, בנוי אחרת משאר הקירות. חלקו התחתון עשוי אבני גוויל קטנות (עד 0.15 מ׳) ומעליהן נדבך של אבני גוויל גדולות יותר (עד 0.8 מ׳), שהוקצעו בגסות בצדן החיצון, הפונה מזרחה, ובצדן האחר הן אינן מהוקצעות. על הפן המערבי של אבני קיר 14 נמצאו שרידי טיח שצבעו חום בהיר. שרידים אלו מעידים כי חדר זה, וכפי הנראה קירותיו הפנימיים של המבנה כולו, טויחו.

בהמשך מהלכו של קיר 14 לדרום הוא מעובה כלפי פנים באמצעות קיר נוסף (W18), המכסה את שכבת הטיח שנמשחה על קיר 14 — עדות לכך שהוא תוספת מאוחרת. קיר 18 נבנה באבנים שהוקצעו באופן גס בצדן החיצון ואשר הונחו ישירות על הסלע. הסיבה לעיבוי של קיר 14 אינה ברורה.

בקיר 14 נקרע פתח (W15; 1.8 מ׳ רוחבו), הבנוי משלוש אבני גוויל מהוקצעות ומוחלקות בפניהן העליונים.

בחדר ב׳ נתגלו מעט כלי חרס בהשוואה למספרם הרב בחדר א׳. רובם נמצא במילויים שמתחת למפלס המהודק (לוקוס 106). בין שברי החרס היו גם שברים של קערות וסירי בישול, שכמותם כמעט ולא נתגלו בחדר א׳. יש להניח לכן שחדר ב׳ שימש למגורים או לשירותים.

מרחב ג׳.— ממרחב גדול זה שרדו רק קטעים מן הקיר הצפוני (W6; 6 מ׳ אורכו) והקיר המערבי (W14) שניגש אליו. קיר 6 בנוי אבני גוויל קטנות עד בינוניות, שהונחו ללא סדר בטור אחד או בשני טורים, ישירות על הסלע. טין של אדמה שימש בין האבנים כחומר מלכד. עוביים של המילויים שכיסו חדר זה 0.1–0.3 מ׳ בלבד, וכמעט שלא נתגלו כאן שברי חרס.

כאמור, חלקו הדרומי של מרחב ג׳ הרוס לגמרי. לא ברור אם הקירות בדרום שטח החפירה, שסומנו בתוכנית 2 בקו מתאר בלבד, שייכים למרחב זה אם לאו. שרידיהם ניכרו על פני השטח אך הם לא נחפרו. בין קירות אלה לבין קירות המבנה לא הובחנו קירות נוספים.

חצר ד׳.— זהו מרחב מלבני בנוי גוויל (8 × 13 מ׳ בקירוב), שנראה כי שימש חצר קטורה לפני החדרים הנפתחים אליו ממערב. חלקה הצפוני של החצר בולט צפונה מעבר לקיר הצפוני של חדר א׳. הקיר המזרחי שרד רק בחלקו. בחלקה הדרומי של החצר (לוקוס 402) נתגלו שרידי טיח שצבעו חום־אפור, המשוח ישירות על הסלע; לפיכך ייתכן שהחצר היתה מטויחת כולה. בדרום החצר נתגלה מתקן חצוב בסלע, שלו חתך חרוטי (לוקוס 403; קוטר פתחו 0.35 מ׳ ועומקו כ־0.32 מ׳). דופנותיו מטויחים באותו סוג של טיח שנמרח על מפלס הסלע שסביבו. נראה שמתקן זה שימש לאגירת נוזלים.

כ־4 מ׳ ממזרח לפתח הקושר בין החצר לבין חדר ב׳ נתגלתה על רצפת הטיח של החצר אבן גיר מלבנית (שנמצאה סדוקה) שבמרכזה חור עגול (איור 11). ייתכן שהאבן שימשה פותה לציר של דלת.

איור 11. המבנה הדרומי. אבן (פותה?) בחצר.

כלי החרס

בחדר א׳ נמצאו קנקנים רבים, שבורים על גבי מפלס החמרה המהודק. בחדר ב׳ נמצאו שברים המייצגים מגוון רחב יותר של כלים. שברי כלי חרס נוספים נמצאו גם במרחב ג׳ ובחצר.

שברי החרס שנמצאו במילויים שמתחת למפלסי האדמה המהודקת וכן אלה שנמצאו על הרצפות, בעיקר הקנקנים שנתגלו בחדר א׳, מתוארכים רובם ככולם לתקופה הפרסית ואין אפשרות לעמוד על הבדלים טיפולוגיים וכרונולוגיים בין הכלים שמתחת לרצפות לבין הכלים שמעליהן. מאפייניו של מכלול כלי החרס מלמדים על קרבה למכלול שפורסם לאחרונה מן החפירות שליד מלון הולילנד בירושלים (Ben-Arieh 2001), אך מקבילות לכלים מצויות גם באתרים אחרים בהרי יהודה ובירושלים עצמה.

קערות (איור 12).— רוב הקערות נתגלו בחצר ובמילויים שמתחת לרצפת חדר ב׳, ויש בהן כמה טיפוסים, שחלקם ממשיכים את מסורת הקדרות של שלהי תקופת הברזל. למורטריום מס׳ 1 שפה מעובה שחתכה משולש. בסיס המורטריום מס׳ 2 הוא אחד המאפיינים המובהקים של התקופה הפרסית. קערות מס׳ 3, 4 מאופיינות בדופן ישרה

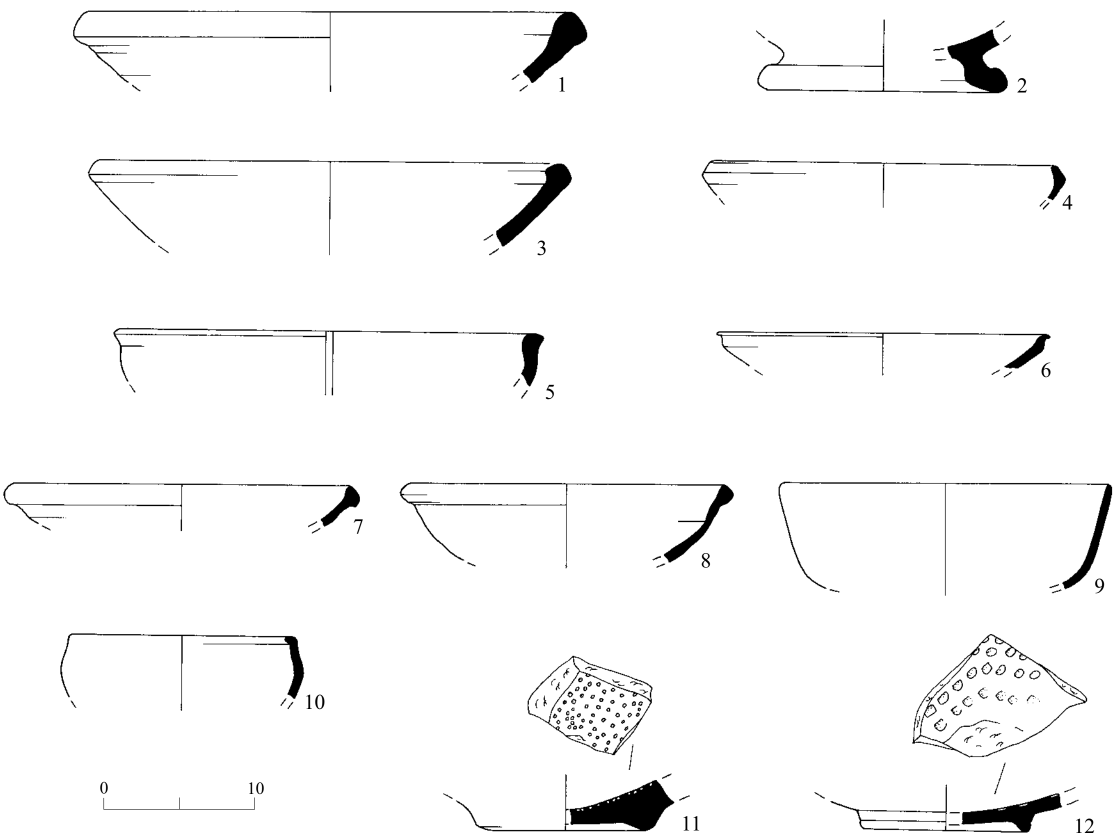

איור 12. המבנה הדרומי: מורטריה וקערות מן התקופה הפרסית.

ובשפה נטויה פנימה. לקערה מס׳ 5 דופן מתעגלת המסתיימת בשפה נוטה חוצה. לקערה מס׳ 6 דופן ישרה משופעת וזיוּוי חד במעלה הגוף, מתחת לשפת מדף קצרה. לקערות מס׳ 7, 8 דופן מעוגלת ושפה מעובה חוצה. לקערה (גביע?) מס׳ 9 דופן דקה וזקופה ושפה פשוטה. לקערה מס׳ 10 מתאר כדורי מזווה מעט, ושפה מתכנסת פנימה.

לקערות מס׳ 11, 12 יש דיקור על הדופן הפנימית, שלא הובחן בו דגם מסויים. טביעות דוגמתן מצויות בקערות מאתר בן התקופה הפרסית ליד מלון הולילנד בירושלים.

סירי בישול (איור 13).— רוב הסירים נתגלו במילויים שמתחת לרצפות ובחצר, ומיעוטם במילויים שעל הרצפות. שבר יחיד נמצא בשכבת המילוי שעל רצפת חדר א׳. סירי הבישול מאופיינים בצוואר רחב ובשפות נוטות חוצה, חלקן דמויות מדף. צבע החרס חום כהה עד כתום. הטין מנופה או חולי ויש בו חסמי גיר וקלציט לבנים. איכות הצריפה טובה עד בינונית. בדפנות אין עדות לצילוע. סירי בישול מטיפוסים אלה נפוצים בארץ ישראל בתקופה הפרסית וניכרת בהם ההמשכיות מסיר הבישול מטיפוס ׳עין-גדי׳, שנפוץ היה ביהודה בשלהי תקופת הברזל.

◀ איור 12

מס׳	כלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	מורטריום	136/26	200, חצר	חום־אפור, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	תל מיכל VI (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.11:1)
2	מורטריום	97/19	200, חצר	חום בהיר, חולי, צריפה ירודה, חסמים שחורים רבים	תל מיכל VIII (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.7:2)
3	קערה	37/1	ניקוי קיר 12, חדר ב׳	חום בהיר, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	גזר VA (Gitin 1990: Pl. 27:24) דור, שטח C2, שלב 6b (Stern 1995: Fig. 2.62:2)
4	קערה	80/13	108, מילוי תחת רצפה בחדר ב׳	כתום, מנופה, צריפה בינונית, חסמים לבנים	
5	קערה	112/11	114, מילוי תחת רצפה בחדר ב׳	חום בהיר, מנופה, צריפה טובה, חיפוי חום	טירת יהודה (ייבין ואדלשטיין תש״ל: ציור 4:4) תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 144:26, 28)
6	קערה	78/25	102, מילויים תחת רצפה בחדר א׳	חום בהיר, צריפה טובה, חסמים לבנים רבים	דור, שטח C1, שלב 5b (Stern 1995: Fig. 1.15:12)
7	קערה	84/11	106, חדר ב׳	כתום, צריפה בינונית, חסמים לבנים	
8	קערה	69/11	114, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	כתום, מנופה, צריפה בינונית, חסמים לבנים	
9	קערה	117/11	110, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום, מנופה, צריפה בינונית, חסמים לבנים רבים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 6:16–18)
10	קערה	178/20	110, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	
11	קערה	135/8	113, תחת רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים רבים	ירושלים, הרובע הארמני (Tushingham 1985: Fig. 16:1–1) ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 6:10)
12	קערה	102/3	117, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים רבים	

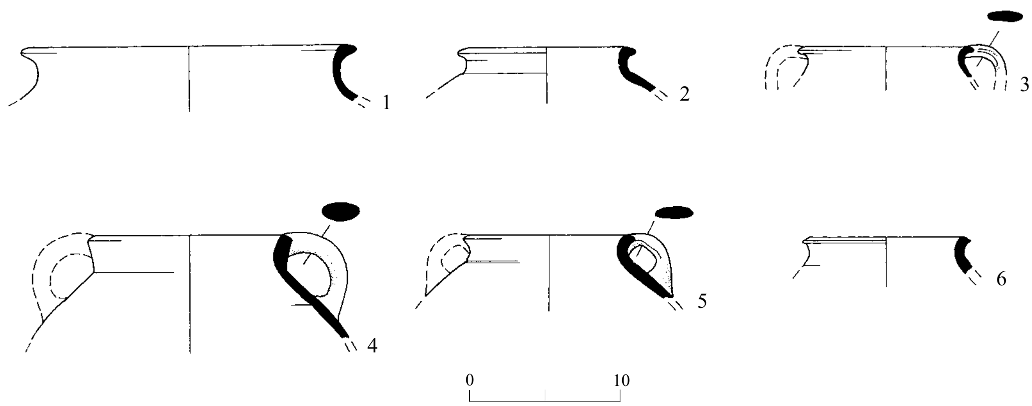

איור 13. המבנה הדרומי: סירי בישול מן התקופה הפרסית.

מס׳	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	155/8	201, חצר	חום, חולי, צריפה בינונית, חסמי קלציט	
2	94/46	115, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום־אדמדם, חולי, צריפה טובה, חסמי גיר וקלציט	טירת יהודה (ייבין ואדלשטיין תש״ל: ציור 13:4) רמת רחל, בור 484 (Aharoni 1964: Fig. 12:26)
3	24/31	100, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום, חולי, ליבה חומה, צריפה בינונית, חסמי קלציט שחורים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 10:4) רמת רחל, בור 484 (Aharoni 1964: Fig. 13:14)
4	91/21	115, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	כתום, מנופה, ליבה אפורה, צריפה בינונית, חסמים שחורים ולבנים	רמת רחל, בור 484 (Aharoni 1964: Fig. 12:26) תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 21:9)
5	106/25	107, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום כהה, מנופה, צריפה טובה, חסמי קלציט שחורים	קדום (Stern and Magen 1984: Fig. 7:1) גזר VA (Gitin 1990: Pl. 27:12)
6	34/17	106, חדר ב׳	חום כהה, חולי, צריפה טובה, חסמים שחורים	רמת רחל, בור 484 (Aharoni 1964: Fig. 13:12) תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 162:19)

קנקנים (איורים 14, 15).— קנקנים הם עיקר ממצא כלי החרס במבנה הדרומי. קנקנים רבים נתגלו, כאמור, שבורים על גבי רצפת חדר א׳ (לוקוס 101). הקנקן שבאיור 1:14 הוא קנקן פערורי (ואולי סוג של קרטר) שלו שפה מעובה קצרה עם חתך מלבני — טיפוס המופיע בווריאנטים שונים במשך כל התקופה הפרסית. השברים שבאיור 2:14—11 מייצגים את טיפוסי הקנקנים השכיחים בחפירה. הם עשויים טין מנופה בגסות, שבו חסמים רבים. לחלקם עיוות בשפה שנוצר במהלך השרפה בתנור. עיוותים נוספים נראו גם על שברי הגוף של חלק מהקנקנים וכן ניכרו בהם בועות אוויר רבות. לקנקנים צוואר קצר ושפה מעובה, נוטה חוצה בדרך כלל, שלה חתך מעוגל. טיפוס קנקן זה מאפיין את התקופה הפרסית באזורי ההר, ובכלל זה ירושלים. הקנקן שבאיור 12:14 שונה בכך שיש לו צוואר מרוכס.

על חלק מן הקנקנים נתגלו סימנים חרותים שמהותם איננה ברורה,[3] או טביעות חסרות פשר (איור 1:15—4), בדומה לממצא באתר שליד מלון הולילנד. בכמה שברי קנקנים נתגלו חורים שנהוג להניח ששימשו לאיחוי כלים שבורים (איור 5:15) ועל אחד השברים יש עיטור פלסטי דמוי צמה עם טביעות (איור 6:15).

פכים ופכיות (איור 1:16—6).— נתגלו אך מעט שברים של פכים ופכיות, כולם אופייניים לתקופה הפרסית. הפך שבאיור 1:16 הוא כלי חריג במכלול כלי החרס של המבנה הדרומי. בשונה משאר כלי החרס, הוא מאופיין בטין מפולם אדום צרוף היטב ובצילוע בולט על דופנותיו. לא נמצאו מקבילות מדויקות לחומר שממנו נעשה כלי זה, אם כי מבחינת הצורה זהו טיפוס מוכר.

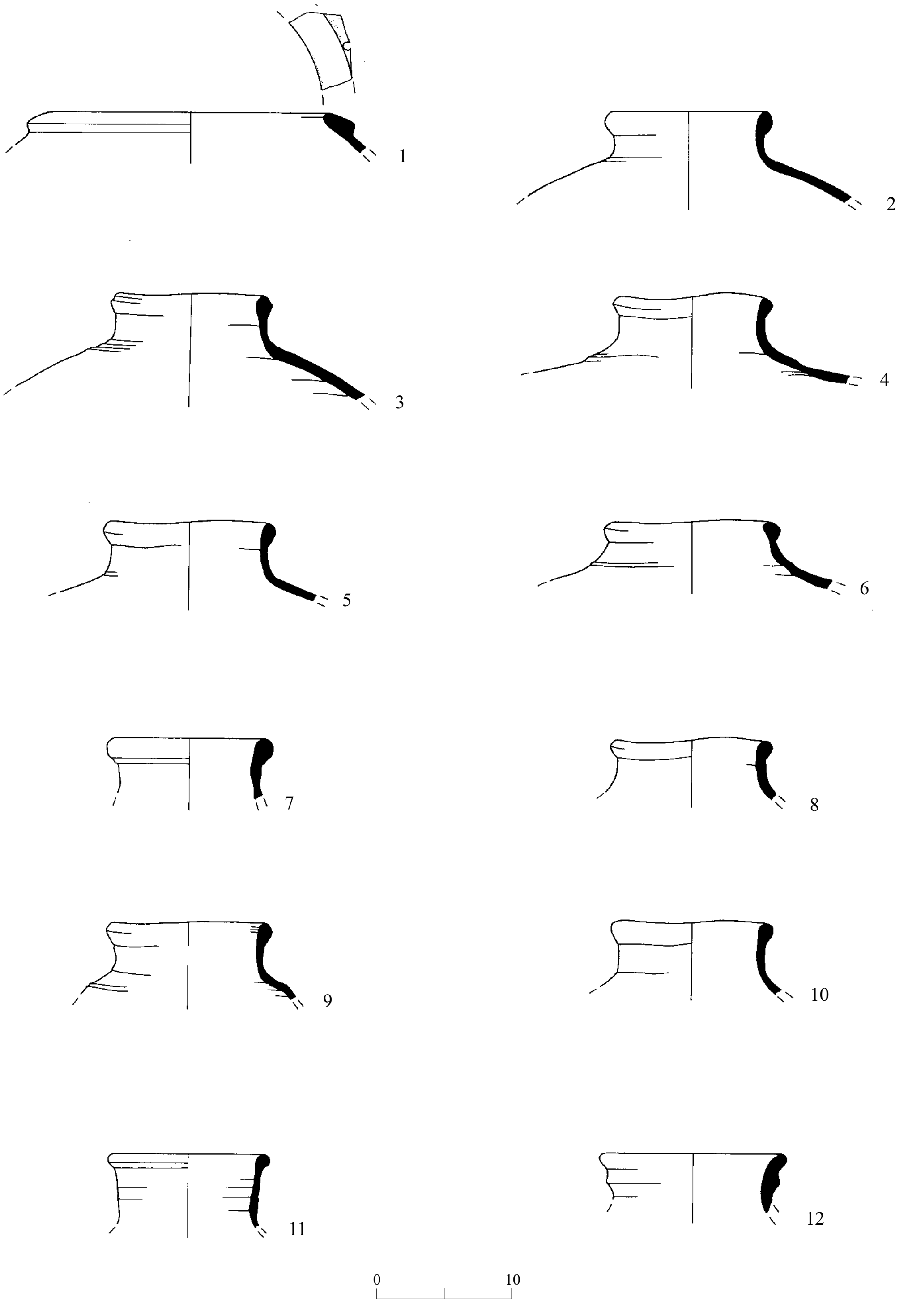

איור 14. המבנה הדרומי: קנקנים מן התקופה הפרסית.

איור 14

מס׳	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	30/12	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 18:1)
2	30/1	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 16:3)
3	31/5	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	אדמדם, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים רבים	דור, שטח A1, שלב 1 (Stern 1995: Fig. 2.10:13)
4	59/20	102, מילויים תחת רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, צריפה טובה, חסמים לבנים מעטים	
5	11/13	100, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 16:8)
6	13/2	100, מילויים על רצפה בחדר א׳	אפור, מנופה, ליבה אדומה, צריפה טובה, חסמים לבנים	
7	30/48	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, ליבה אדומה, צריפה טובה	
8	59/5	102, מילויים תחת רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	
9	56/3	102, מילויים תחת רצפה בחדר א׳		
10	21/4	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	כתום, מנופה, ליבה אפורה, צריפה בינונית, עשוי ברישול (הדפנות עקומות), חסמים לבנים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 16:12)
11	59/13	102, מילויים תחת רצפה בחדר א׳	חום, מנופה, צריפה טובה, חסמים לבנים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 16:15)
12	28/20	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	אדום, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	נבי סמואל, שלב התקופה הפרסית[2] תל אל־חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 141:2)

איור 15

מס׳	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	135/17	107, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום בהיר, מנופה, חסמים לבנים רבים, עיטור טביעה	
2	5/42	100, מילויים על רצפה בחדר א׳	חום בהיר, מנופה, חסמים לבנים רבים, עיטור בדיקור	
3	59/14	102, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום בהיר, מנופה, ליבה אפורה, חסמים לבנים, סימן חרות	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 17:1–6)
4	141/22	108, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום בהיר, ליבה אפורה, חסמים לבנים, סימן חרות	
5	128/1	115, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום בהיר, ליבה אפורה, חסמים לבנים, שני חורים מצדי הידית	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 14)
6	1/9	פני שטח מעל חדר א׳	חום בהיר, ליבה אפורה, חסמים לבנים מעטים, עיטור פלסטי	

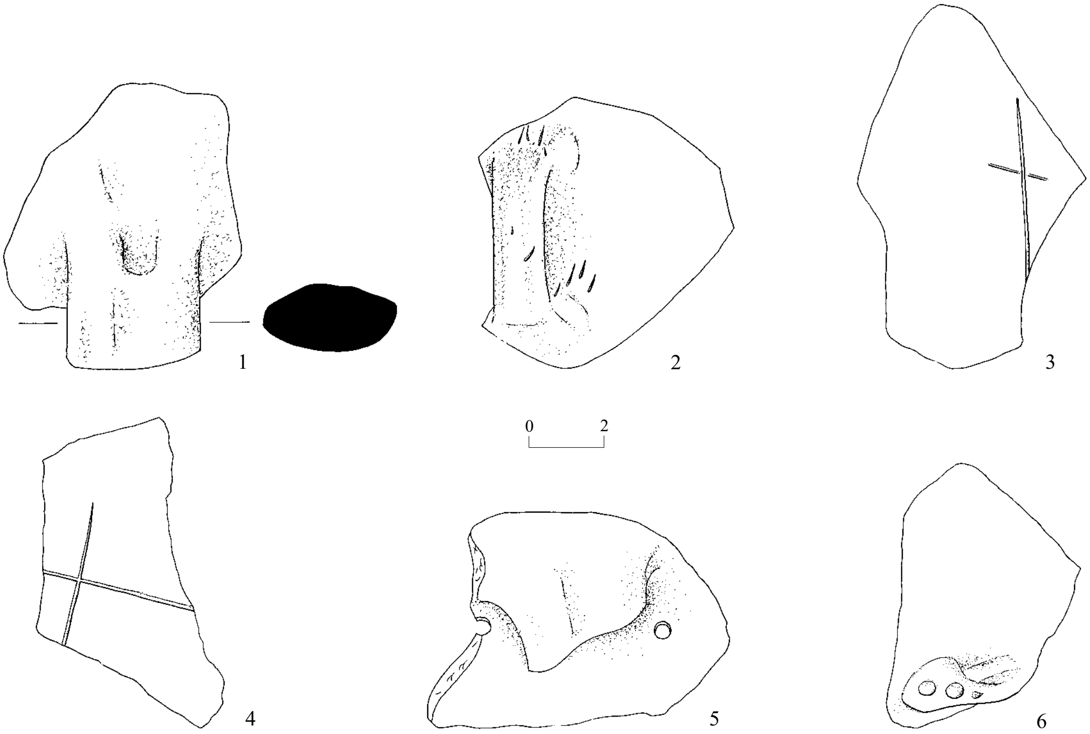

איור 15. המבנה הדרומי: חריתות ועיטורים על שברי גוף של קנקנים.

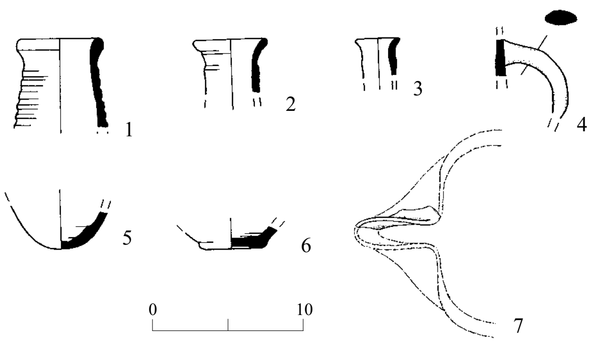

איור 16. המבנה הדרומי: כלי חרס מן התקופה הפרסית.

מס׳	כלי	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	פך	40/30	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	אדום, מנופה, צריפה טובה	רמת רחל, בור 484 (Aharoni 1964: Fig. 14:17) קדום (Stern and Magen 1984: Fig. 7:9)
2	פכית	41/3	101, מילויים על רצפה בחדר א׳	אפור, מנופה, צריפה טובה, חסמים לבנים.	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 11:3)
3	פכית	94/47	115, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	אדמדם, מנופה, צריפה טובה, חסמים לבנים	
4	פכית	59/25	102, מילויים תחת רצפה בחדר א׳	אפור בהיר, מנופה, ליבה אדומה, צריפה טובה, חסמים לבנים	דור, שטח C1, שלב 4c (Stern 1995: Fig. 2.11:1)
5	פכית	36/80	106, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	אדמדם, מנופה, צריפה טובה	קדום (Stern and Magen 1984: Fig. 7:6) ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 11:10)
6	פכית	113/1	114, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	חום בהיר, מנופה, ליבה אפורה, צריפה טובה, חסמים לבנים	ירושלים, הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 12:6) תל אל-חסי V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 158:22)
7	נר	175/31	115, מילויים תחת רצפה בחדר ב׳	אדמדם מנופה, צריפה טובה	

נרות (איור 7:16).— נתגלו שני שברי נרות מטיפוס הנר הפתוח עם הבסיס השטוח. נרות אלה, המתפתחים מן הנרות של תקופת הברזל, מאפיינים את כל התקופה הפרסית (שטרן תשל"ג: 131).

קנקן נושא כתובת

על שלושה משברי הקנקנים שנמצאו במילויים שעל רצפת חדר א' (לוקוס 101), כנראה שברים של אותו קנקן, נתגלו כאמור חרותות של אותיות ארמיות, שנחרתו לפני הצריפה. צבע החרס חום בהיר, הצריפה בינונית ויש בו חסמים לבנים רבים. האותיות בשניים מהשברים (איור 17) מצטרפות לכדי מילה אחת, שממנה שרדו שלוש האותיות דיה. על השבר השלישי (איור 18) חרותה אולי האות כ. חריתות על גבי הטין קודם לצריפה נמצאו לאחרונה על קנקנים מן התקופה הפרסית באתר שליד מלון הולילנד (Ben-Arieh 2001: Fig. 17:3–7).

איור 17. המבנה הדרומי. אותיות חרותות על שברי קנקן מחדר א' (לוקוס 101; מס' רישום K20774, K20775).

איור 18. המבנה הדרומי. אות חרותה על שבר קנקן מחדר א' (לוקוס 101; מס' רישום K20776).

חותם זכוכית

החותם (איור 19) נתגלה במילוי מעל רצפת חדר א'. זהו חותם חרוטי, עשוי זכוכית כחולה אטומה למחצה (גובהו 1.5 ס"מ וקוטר הבסיס 1.2 ס"מ), שבקצהו נקב שאפשר לקושרו בחוט. בבסיס החותם מתואר באופן סכמתי גבר הלובש שמלה ארוכה המגיעה עד לכפות רגליו. שולי השמלה בצד שמאל מופשלים וחושפים חלק מהרגל. ידיה של הדמות פשוקות מעלה והן אוחזות שני יצורים (כפי הנראה אריות), אחד בכל יד. מעל לראשה של הדמות יש דגם, ככל הנראה של גלגל חמה מכונף.

נראה, אם כן, שלפנינו תמונה המוכרת מחותמות רבים מן התקופה הפרסית, ובה דמות של גבר (מלך או גיבור) האוחז בכל אחת מידיו בעל חיים, כנראה אריה. תיאור זה היה נפוץ ברחבי האימפריה הפרסית, עד למאה הד' לפסה"נ (Lieth 1997:210; Zettler 1979:260). תיאורים כאלה נפוצים גם על מטבעות, כגון שני מטבעות כסף (אובול) משומרון מהמאה הד' לפסה"נ (משורר תשנ"ה: לוח 1:18; Meshorer and Qedar 1991: Nos. 59–60). לדעתם של משורר ואחרים סצינה זו היא אחמנית מובהקת (למשל Garrison 1991:1–2) והיא מייצגת את השכבה השלטת של האימפריה הפרסית. לעומתם טוען שטרן (Stern 1994:137–140) כי מדובר בחפצים שאומצו על ידי האוכלוסייה המקומית ברחבי האימפריה ולכן היו נפוצים למדי. חותמות זכוכית בצורת חרוט עם תיאורים דומים נמצאו למשל בבית הקברות של Deve Hüyuk בצפון סוריה ובאתרים אחרים במערב אסיה, החל מהמאה הה' לפסה"נ (Barag 1985:58, Pl. 12), ואף בארץ ישראל, כגון בשומרון־סבסטיה (Crowfoot, Crowfoot and Kenyon 1957: Fig. 92:80) ובדור (Stern, Gilboa and Sharon 1992: Fig. 3).

איור 19. המבנה הדרומי. חותם זכוכית מחדר א' (לוקוס 101; מס' רישום K18603).

נראה כי חותמות אלה שימשו לטביעתן של בולות ומכאן שיש להן משמעות מנהלית. בולות כאלה, משלהי התקופה הפרסית (שנת 332 לפסה״נ), נתגלו בוואדי דליה שבשומרון. על שלוש מהן, ששימשו לחתימתה של מגילה, נתגלו סצינות זהות, שהוגדרו על ידי לייט Persian Hero Fights Flanking Inverted Lions (Lieth 1997: Pl. xvii:1–3; 2000:704).

כלי אבן וצור

בלוקוס 115 נתגלו שברים של אבני שחיקה מאבן גיר ומבזלת, ולהב מגל מצור (איור 20). כלי צור (בעיקר להבי מגל ומגרדים) הם ממצא רגיל באתרים מן התקופה הפרסית, כגון במצודה שמצפון לאשדוד (פורת תשל״ד) ובתל אל־חסי, שכבה V (Bennett and Blakely 1989: Fig. 187).

כרונולוגיה

כלי החרס, חותם הזכוכית ושרידי הכתובת מלמדים כי המבנה נבנה ונושב במהלך התקופה הפרסית, אך אין אפשרות לדייק יותר לגבי זמן בנייתו ונטישתו של האתר. לא נראו סימנים לחורבן אלים, אך נראה שהיתה זו נטישה בהולה. שני ממצאים בלבד מעידים על פעילות אנושית בתקופות אחרות: בתוך תשתית הרצפה של חדר א׳ נתגלה שבר קנקן מתקופת הב״ת 1, ואילו ממערב למבנה נתגלה באמצעות גלאי מתכות מטבע ברונזה ביזנטי, מן המאה הה׳ לסה״נ.

הקברים

שלושה קברים נתגלו בקרבת המבנה הדרומי. קברים 1 ו־2 (תוכניות 3—5; איורים 21, 22) נמצאים כ־15 מ׳ ממזרח לו, ונערך בהם ניקוי בלבד. הקבר השלישי נמצא כ־40 מ׳ למרגלותיו, ממערב, הוא לא נחפר ותוכניתו אינה ידועה.

קברים 1 ו־2 נחצבו במדרגת סלע מתחת למפלס המבנה. פתחיהם מרוחקים כ־6.5 מ׳ זה מזה וביניהם נבנה קיר מחיצה (W31), הבנוי מאבני שדה שסותתו בגסות ואשר הונחו בשני פנים שביניהם אבנים קטנות ואדמה כחומר מלכד. רוחבו של הקיר 0.9 מ׳ והוא שרד לאורך 3.7 מ׳. בהמשך מהלכו של קיר

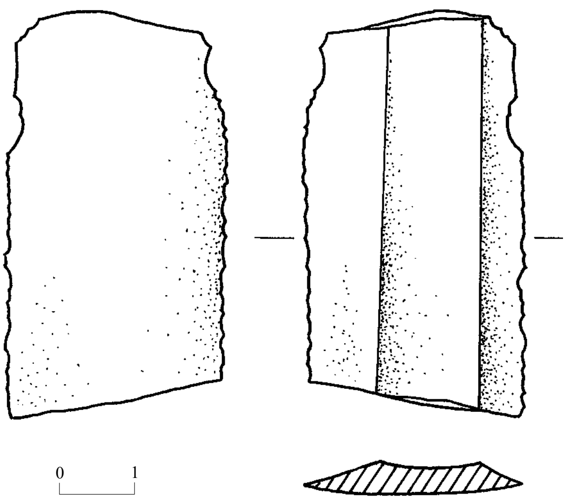

איור 20. המבנה הדרומי. להב מגל מצור (לוקוס 115; מס׳ רישום 179/6).

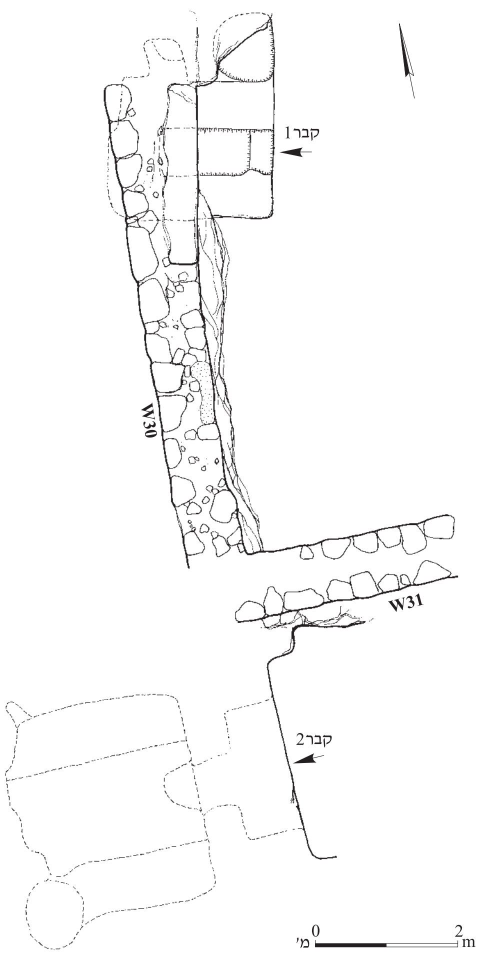

תוכנית 3. קברים 1 ו־2 והקירות שבקרבתם.

איור 21. קבר 1 וקירות 30 ו־31, מבט למערב.

31 למערב הוא בנוי על גבי בליטה בסלע. קיר נוסף (W30), הבנוי אף הוא מאבנים מהוקצעות שהונחו בשני פנים, נמשך מקיר 31 צפונה ובמהלכו הוא עובר מעל תקרת קבר 1 (רוחבו המרבי 1.1 מ׳, אורך הקטע שנשתמר 6.8 מ׳). ייתכן שקירות אלה נועדו ליצור הפרדה בין המבנה לבין הקברים שלידו.

חזית הקברים נפגעה מפריצתה של דרך במקום. הקברים עצמם נמצאו שדודים לגמרי, ובשנים האחרונות הם שימשו מחסנים לתושבי בית סמוך.

קבר 1 (תוכנית 4).— חלקו המערבי של הקבר נמצא הרוס עד למפלס הרצפה ולכן לא ניתן לעמוד על תוכניתו השלמה. מן הפתח יורדת מדרגה חצובה אחת (0.62 מ׳ גובהה) אל חדר הקבורה. ברצפתו של חדר הקבורה נחצב בור עמידה מלבני (0.7 × 1.2 מ׳, עומקו 0.6 מ׳), שמשני צדיו נותרו אצטבות. דופנות הקבר חצובות ברישול ותקרתו, ששרדה רק בחלק המערבי, נמוכה (0.3 מ׳ מעל ראש האצטבות).

בדופן הצפונית של הקבר חצובות שתי מהמורות שוודאי שימשו מאספות: אחת, שמתארה עגול, בפינה הצפונית־מזרחית, ומהמורה נוספת שמתארה לא־רגולרי וניכר שחציבתה לא הסתיימה. בקבר זה לא נתגלו ממצאים כלשהם.

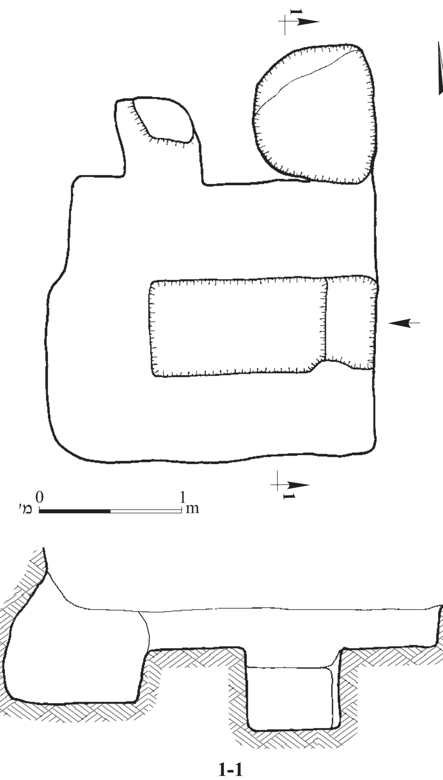

תוכנית 4. תוכנית וחתך של קבר 1.

קבר 2 (תוכנית 5; איור 22).— קבר זה נשתמר טוב יותר מקבר 1. יש לו חצר חצובה (שנהרסה ברובה) ופתח כניסה מלבני (רוחבו 0.7 מ׳, גובהו 0.6 מ׳ ועומקו 0.6 מ׳), הנתון בתוך מסגרת משוקעת (רוחבה 1.85 מ׳ וגובהה 1.75 מ׳). דופנות הקבר חצובות ברישול; הדבר בולט בעיקר בדופן המערבית. ברצפת חדר הקבורה נחצב לכל אורכו,

מהפתח ועד לדופן האחורית של החדר, בור עמידה מלבני. עומק הבור 1.6 מ׳ והירידה אליו היתה במדרגה חצובה (0.6 מ׳ גובהה), ששוליה שבורים היום. משני צדי בור העמידה נותרו שני משטחים רחבים ששימשו אצטבות. בפינתו הדרומית־מערבית של חדר הקבורה נחצבה מהמורה מעוגלת, שנתגלו בה מעט עצמות, ששימשה ודאי מאספה. בדומה לקבר 1 גם קבר 2 היה ריק כמעט לגמרי, הן ממילויים הן מממצאים. לא נערכה בו חפירה, למעט ניקוי פני הסלע. בניקוי נתגלו מעט שברי

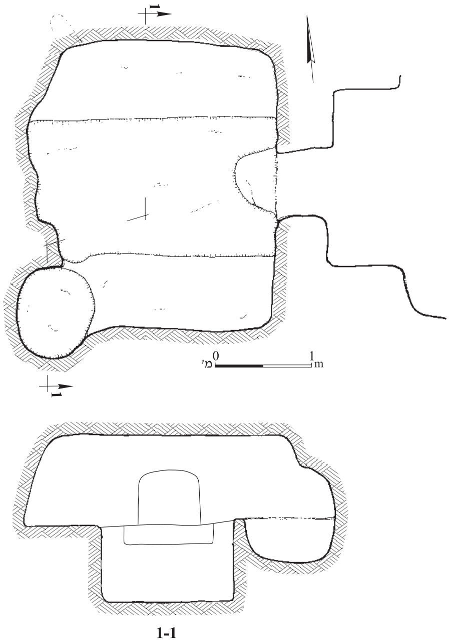

תוכנית 5. תוכנית וחתך של קבר 2.

איור 22. קבר 2, מבט למערב.

כלי חרס וביניהם שלושה שברים של כלים אטיים מחופים שחור (איור 23), שזמנם המאות הה׳–הד׳ לפסה״נ (אין אפשרות להגדיר את זמנם במדויק).

קבר 3.— הקבר נמצא, כאמור, כ־40 מ׳ למרגלות המבנה, ממערבו, והוא חצוב במדרגת סלע. הוא נמצא פתוח וניכר שנשדד בעבר; הוא לא נחפר. בחזית הקבר חצר חצובה מרובעת (רוחבה 2.9 מ׳, אורכה 2.2 מ׳ לפחות), הפתח אל חדר הקבורה מלבני (0.50 × 0.55 מ׳ , עומקו 0.6 מ׳) והוא נתון בתוך מסגרת שקועה. במרכז חדר הקבורה נראה בור עמידה מלבני. לא הובחנה מאספה ולא נתגלו שברי כלי חרס.

סיכום וכרונולוגיה

לקברים 1 ו־2, המוכרים בשלמותם, ואולי גם לקבר 3, יש מרכיבים אדריכליים דומים. בחזיתם היה מרחב פתוח ששימש חצר לפני הקבר. פתח הכניסה קטן ונחצב בתוך מסגרת שקועה. ברצפת חדרי הקבורה נחצבו בורות עמידה מלבניים, שאליהם ירדו במדרגה חצובה. בורות אלה שימשו

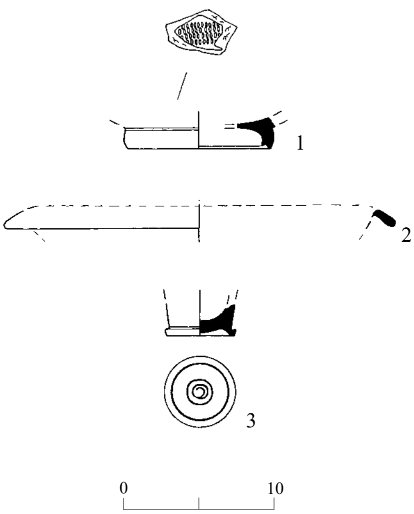

איור 23. קבר 2: שברי כלי חרס אטיים.

מס׳	כלי	מס׳ רישום	תיאור
1	קערה	300/1	כתום, מפולם, חיפוי שחור; עיטור מקדה על הדופן הפנימית של בסיס הקערה
2	קערה	300/2	כתום, מפולם, חיפוי שחור
3	סקיפוס	300/3	אדמדם, מפולם, חיפוי שחור; שני מעגלים שחורים על הבסיס

את אלה שטיפלו בגופות הנקברים ובתחזוקת הקברים. על פי קרבתם של הקברים למבנה הדרומי וממעט כלי החרס שנמצאו בתוכם נראה שסביר לתארך את שלושתם לתקופה הפרסית. קברים עם תוכנית כזו ממשיכים את צורת הקבורה שהיתה מקובלת ביהודה בתקופת הברזל (ברקאי תשנ״ד), אך מספרם קטן יותר בתקופת שלטון פרס. קברים דומים מן התקופה הפרסית נתגלו בבית שמש (קבר 14; Grant 1931:10), באמציה (Naveh 1963:74–75) ובאתרים נוספים (שטרן תשל״ג:84–86).

סיכום

שני המבנים שנדונו כאן מרוחקים 100—200 מ׳ מן ה׳מצודות׳ שנסקרו בח׳רבת כבר בסקר החירום. עובדה זו, וכן הדרכים הקושרות בינם לבין ה׳מצודות׳, מעידות על היות כל המבנים מכלול אחד.

המבנה הצפוני. אי אפשר לשחזר את תוכניתו השלמה של המבנה ולקבוע את זמן ייסודו בשל מצב השתמרותו הגרוע ובגלל שלא נחפר בשלמותו. שברי כלי החרס שנמצאו בו וכן מסביב לשטח החפירה מרמזים על כך שהמבנה החל את קיומו לא יאוחר מן התקופה הפרסית והוא שימש עד למאה הא׳ לפסה״נ. מהמעט ששרד ניכר שהמבנה היה מורכב מחדרים קטנים שהקיפו חצר קטורה גדולה, שבה בור מים.

המבנה הדרומי והקברים. המבנה הדרומי נסמך לדרך העולה מכיוון דרום־מערב אל ה׳מצודות׳. על סמך כלי החרס, שיש בהם טיפוסי כלים הממשיכים את מסורת הקדרות של תקופת הברזל, וכן על סמך החרותות והחותם, נדמה שמבנה זה נוסד ונושב במהלך התקופה הפרסית. לא נמצאו עדויות ארכיאולוגיות שיבהירו את סיבת נטישתו של מבנה זה. שלושת הקברים, כולם בני התקופה הפרסית, קשורים אליו בברור. אין לדעת למה שימש המבנה; אולי לפנינו חווה חקלאית הקשורה ל׳מצודה׳ בח׳רבת כבר.

ייתכן ששני המבנים היו מבני מחסנים של ה׳מצודה׳ המרכזית שבח׳רבת כבר.[4]

הערות

[1] הרשאות L-674, L-694 בהתאמה. החפירות נערכו על ידי כותב רשימה זו מטעם קמ״ט ארכיאולוגיה ביהודה ושומרון, בעטיה של פעילות בנייה במקום. סייעו אברהים שרוך וחאלד אלבו (ניהול שטח במבנה הדרומי), אברהים אבו עמר (ניהול שטח במבנה הצפוני), מנדל קאהן (מדידות ושרטוטים), שלומי עממי (צילום), אנה ציפין ואלונה רובאן (ציור ממצאים) ועומר צאלח (מנהלה). הגבהים בתוכניות שרירותיים (נקודת גובה 100.00) ואינם מייצגים את הגובה מעל לפני הים. לסקירה ראשונה של החפירות במבנה הדרומי ר׳ ברוך תשנ״ו; תשס״ב. תודה מיוחדת לעורכת איילת גלבוע על הערותיה ועצותיה המלומדות.

[2] תודתי למיכאל דדון, מחופרי האתר, שהפנה את תשומת ליבי לממצא בנבי סמואל.

[3] לדיון בחריתות מטיפוסים אלה על כלי חרס, ר׳ Barkay 2003 ושם הפניות נוספות.

[4] לתמונת היישוב של מדינת יהד ואזור ירושלים בתקופה הפרסית, ר׳ ליפשיץ תשס״ב; פאוסט תשס״ב; קלונר תשס״ב.

הפניות

אלגביש י׳ תשל״ד. **שקמונה: השכבות מהתקופה ההלניסטית, שכבה H, עונות 1963—1972**. חיפה.

בן־אריה ש׳ תשמ״א. מערת קבורה בגבעת־רם. **עתיקות** ח:65.

ברוך י׳ תשנ״ו. ח׳ כבר. **חדשות ארכיאולוגיות** קד:102.

ברוך י׳ תשס״ב. ח׳ כאבאר. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 113:143—144.

בר־נתן ר׳ תשנ״ב. **הקרמיקה של יריחו מהתקופה החשמונאית ותקופת הורדוס, ובעיית המעבר מטיפוסי כלים חשמונאיים לטיפוסי כלי בית הורדוס**. עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

ברקאי ג׳ תשנ״ד. קברים וקבורה ביהודה בתקופת הברזל. בתוך א׳ זינגר, עורך. **קברים ונוהגי קבורה בארץ ישראל בעת העתיקה**. ירושלים. עמ׳ 96—164.

הרשקוביץ מ׳ תשנ״ב. ערוער בשלהי תקופת בית שני. **ארץ ישראל** כג:309—319.

ייבין ז׳ ואדלשטיין ג׳ תש״ל. חפירות טירת יהודה. **עתיקות** ו: 56—69.

כוכבי מ׳ תשל״ב. הסקר בארץ יהודה. בתוך מ׳ כוכבי, עורך. **יהודה שומרון וגולן — סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ״ח**. ירושלים. עמ׳ 40—41.

ליפשיץ ע׳ תשס״ב. ״.... ואין בתים בנויים״ (נחמיה ז׳ 4): מדיניותה של האימפריה הפרסית ודלותו של הממצא הארכיטקטוני ב׳יהוד מדינתא׳. בתוך א׳ פאוסט וא׳ ברוך, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנס השביעי**. רמת גן. עמ׳ 45—76.

מרכוס ד׳ ועמית ד׳ תשמ״ח. **הר חברון — סקר נוף ומסלולי טיול**. ירושלים.

משורר י׳ תשנ״ה. מטבעות שומרון בתקופה הפרסית. בתוך י׳ אשל, עורך. **מחקרי יהודה ושומרון, דברי הכנס הרביעי תשנ״ד–1994**. קדומים – אריאל. עמ׳ 121—127.

פאוסט א׳ תשס״ב. העורף החקלאי של ירושלים בשלב המעבר בין תקופת הברזל לתקופה הפרסית. בתוך א׳ פאוסט וא׳ ברוך, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנס השביעי**. רמת גן. עמ׳ 83—95.

פורת י׳ תשל״ד. מצודה מהתקופה הפרסית בחוף אשדוד. **עתיקות** ז:43—55.

קלונר ע׳ תשס״ב. סביבות ירושלים בתקופה הפרסית. בתוך א׳ פאוסט וא׳ ברוך, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנס השביעי**. רמת גן. עמ׳ 91—95.

רחמני ל״י תשכ״ז. **קבר יסון** (**עתיקות** ד). ירושלים.

שטרן א׳ תשל״ג. **התרבות החומרית של ארץ־ישראל בתקופה הפרסית, 538—332 לפסה״נ**. ירושלים.

Aharoni Y. 1964. *Excavations at Ramat Rahel* II: *Seasons 1961 and 1962*. Rome.

Barag D. 1985. *Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum* I. London.

Barkay G. 2003. Iron Age II Incised Potsherds and Potters' Marks. In H. Geva ed. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem* II: *The Finds from Areas A, W and X–Z: Final Report*. Jerusalem. Pp. 50–62.

Ben-Arieh S. 2001. Salvage Excavations near The Holyland Hotel, Jerusalem. *'Atiqot* 40:1–24.

Bennett W.J. and Blakely J.A. 1989. *Tell el-Hesi* III: *The Persian Period (Stratum V)* (ASOR Excavation Reports). Winona Lake.

Crowfoot J.M., Crowfoot G.W. and Kenyon K.M 1957. *Samaria–Sebaste* III: *The Objects from Samaria*. London.

Garrison M.B. 1991. Seals and Elite Persepolis. *Ars Orientalis* 21:1–21.

Gitin S. 1990. *Gezer* III*: A Ceramic Typology of the Late Iron II, Persian and Hellenistic Periods at Tell Gezer*. Jerusalem.

Grant E. 1931. *Ain Shems Excavations 1928–1931* I. Haverford.

Lapp P. 1961. *Palestinian Ceramic Chronology 200 BC–70 AD*. New Haven.

Lieth W.M.J. 1997. *Wadi Daliyeh* I: *The Wadi Daliyeh Seal Impressions* (Discoveries in the Judaen Desert XXIV). Oxford.

Lieth W.M.J. 2000. Seals and Coins in Persian Period Samaria. In L.H. Schiffman, E. Tov and J. Vanderman eds. *The Dead Sea Scrolls, Fifty Years after Their Discovery: Proceedings of the Jerusalem Congress, July 20–25, 1997.* Jerusalem. Pp. 691–707.

Loffreda S. 1996. *La Ceramica di Macheronte e Dell'Herodion (90 a.C.–135 d.C.)*. Jerusalem.

Magen Y. 2002. *The Stone Vessel Industry in the Second Temple Period: Excavations at Ḥizma and the Jerusalem Temple Mount.* Jerusalem.

Meshorer Y. and Qedar S. 1991. *The Coinage of Samaria in the Fourth Century BCE*. Jerusalem.

Naveh J. 1963. Old Hebrew Inscriptions in a Burial Cave. *IEJ* 13:74–92.

Singer-Avitz L. 1989. Local Pottery of the Persian Period (Strata XI–VI). In Z. Herzog, G. Rapp and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 8). Minneapolis and Tel Aviv. Pp. 115–144.

Stern E. 1994. The Development of Stamps—Glyptic Art in Palestine during the Assyrian and Persian Periods. In Houpfe L.M. ed. *Uncovering Ancient Stones, Essays in Memory of H.N. Richardson*. Winona Lake. Pp. 135–146.

Stern E. 1995. Local Pottery of the Persian period. In E. Stern ed. *Excavations at Dor, Final Report* IB: *Areas A and C: The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem. Pp. 51–92.

Stern E., Gilboa A. and Sharon I. 1992. Tel Dor, 1991: Preliminary Report. *IEJ* 42:34–46.

Stern E. and Magen Y. 1984. A Pottery Group of the Persian Period from Qadum in Samaria. *BASOR* 253:9–27.

Tushingham A.D. 1985. *Excavations in Jerusalem 1961–1967*. Toronto.

Zettler R. 1979. On the Chronological Range of Neo-Babylonian and Achaemenid Seals. *JNES* 38:257–270.

Buildings of the Persian, Hellenistic and Early Roman Periods at Khirbat Kabar, in the Northern Hebron Hills

Yuval Baruch

(Pp. 49*–71*)

Khirbat Kabar is situated on an elevated spur in the southern part of the town of Beit Jala (NIG 2165/6232; OIG 1665/1232; Fig. 1). It overlooks the southern outskirts of Bethlehem and Solomon's Pools.

The site was surveyed in the 1968 Emergency Survey, during which it was determined that it extended over c. 5 dunams (c. 1.2 acres). The main architectural features defined then were a series of 'fortresses', dated to the Persian, Roman and Byzantine periods.

In 1994 and 1995 salvage excavations were conducted by the author north and south of these 'fortresses', on behalf of the Staff Officer of Archaeology in Judea and Samaria, due to construction works carried out there.

The Northern Structure

Situated c. 200 m north of the 'fortresses' this badly-preserved, apparently single structure (Plan 1; Fig. 3) was connected to the 'fortresses' by a road flanked by large stones (Fig. 2). It was badly damaged by stone robbing and by the construction of a lime kiln over its eastern part. The remains reveal vestiges of seven rooms situated south and east of a larger space, probably a courtyard (Fig. 4). The walls were constructed of two faces of fieldstones directly on bedrock, without foundation trenches. Remains of lime-plaster floors were uncovered in Rooms A, B, C, D, as well as in the courtyard. A well-preserved wall (Fig. 5), observed on the surface c. 30 m south of this structure may in fact belong to it and mark its southern limit. No stratigraphic development was observed in the building, but the pottery indicates that it was in use for several centuries.

The pottery uncovered comprises chiefly potsherds, retrieved mainly from the debris overlying the building, except for one first-century BCE jar (Fig. 7:12) uncovered *in situ* in a depression in the bedrock (L118). The potsherds of all periods were mixed, and included cooking vessels, storage jars, jugs and juglets, stands and oil lamps. Bowls are conspicuously absent, with the exception of one fragment.

The pottery dates to the Persian period (Fig. 6) and (chiefly) to the Hellenistic/Early Roman period (Fig. 7). In addition, some chalk vessels were found, which are typical of the Second Temple period (Fig. 8). No artifact is dated later than the Early Roman period.

As no finds whatsoever were uncovered under the building's floor, its construction date is impossible to pinpoint. Generally, the pottery indicates that it was inhabited from the Persian period to the first century BCE.

The Southern Structure

This structure (Figs. 9, 10; Plan 2) is situated 100 m south of the 'fortresses' uncovered in the survey. About 13 m east of it and 10 m to its north two cisterns are situated. This building too had been damaged and its complete plan could not be traced. Two rooms survived (A, B), the entrances of which face eastward, apparently opening unto a courtyard (D), situated at a slightly lower level. South of this courtyard were the remains of a third space (C), whose extent is indeterminable. The walls were constructed of medium-sized fieldstones, with smaller stones in between, directly on bedrock, with no foundation trenches. In several places, traces of gray plaster were evident on the inner faces of the walls. The floors were composed of beaten earth, laid on a bedding of small stones. In several spots within the courtyard, remains of gray-brown plaster were traced on bedrock; in its southern part a plastered conic rock-cut installation was situated (L403), and about 3 m east of it—a (cracked) rectangular stone with a rounded opening in its center, probably a door socket (Fig. 11). Other than one alteration (in W14, which was widened by the later addition of W18), no architectural development was observed.

On the floor of Room A (L101), about 0.2–0.5 m under the surface, many storage-jar sherds were uncovered, seemingly *in situ* (they were not restored). On two of them, apparently of the same jar, Aramean letters were incised before firing, apparently ד י ה on one fragment (Fig. 17) and ל on the other (Fig. 18). It seems that this room served for storage. Alongside these jars an Achaemenid-style conical glass seal was unearthed, depicting a hero or ruler holding flanking lions (Fig. 19). In room B, on the other hand, the ceramic assemblage was more variegated.

The pottery, uncovered both below and above the building's floors (Figs. 12–16), the inscription and the seal indicate that the building was constructed and used in the Persian period, but no finer chronological resolution is possible beyond that. There are no signs of violent destruction and the reason for abandonment is unclear. This building, and probably also the one excavated north of the 'fortresses' may have had some administrative/storage function associated with the large structures surveyed at Kh. Kabar.

Rock-Cut Tombs

Three tombs were uncovered in proximity to the southern structure: Tombs 1 and 2 (Plans 3–5; Figs. 21, 22) about 15 m east of it, and Tomb 3 about 40 m to its west, downhill (the latter was not excavated). Their plans are uniform: a small forecourt leads through a small opening placed within a rectangular recess to a rectangular burial chamber, provided with a central standing-pit and rock-cut repositories of various shapes cut into the floors. This type of tomb is well known from Iron Age Judea, but it is known to continue in the Persian period. The tombs were found empty, other than three Attic black-slipped sherds in Tomb 2 (Fig. 23), which may indicate that all three of them date to the Persian period and are associated with the southern structure.

Captions to Illustrations:

Fig. 1. Location map with main Persian-period sites in the vicinity of Kh. Kabar. The roads indicated are modern ones.
Fig. 2. Road leading northward from the northern structure.
Fig. 3. Northern structure. W101, looking west.
Plan 1. Plan of the northern structure.
Fig. 4. Northern structure. The cistern in the courtyard, looking north.
Fig. 5. Northern structure. Segment of the wall south of the excavation area.
Fig. 6. Northern structure. Pottery of the Persian period.
Fig. 7. Northern structure. Pottery of the Hellenistic/Early Roman periods.
Fig. 8. Northern structure. Chalk vessels.
Fig. 9. Southern structure. General view to the west, with the el-Khadr valley in background.
Fig. 10. Southern structure. General view to the south.
Plan 2. Plan of the southern structure.
Fig. 11. Southern structure. Stone (socket?) in courtyard.
Fig. 12. Southern structure. Persian-period mortaria and bowls.
Fig. 13. Southern structure. Persian-period cooking pots.
Fig. 14. Southern structure. Persian-period storage jars.
Fig. 15. Southern structure. Incised and decorated storage-jars body sherds.
Fig. 16. Southern structure. Persian-period pottery.
Fig. 17. Southern structure. Incised letters on storage-jar fragments from Room A.
Fig. 18. Southern structure. Incised letter on storage-jar fragment from Room A.
Fig. 19. Southern structure. Conical glass seal from Room A.
Fig. 20. Southern structure. Flint sickle blade.
Plan 3. Plan of Tombs 1 and 2 and adjacent walls.
Fig. 21. Tomb 1 and W30, W31, looking west.
Plan 4. Tomb 1, plan and section.
Plan 5. Tomb 2, plan and section.
Fig 22. Tomb 2, looking west.
Fig. 23. Tomb 2: Attic ware.